**UOT 94 (479.24)+025.4**

**NATİQ MÜRSƏLOV**
*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti*
*Turizm və kitabxana-informasiya fəaliyyəti kafedrası*
**natig.mursalov@admiu.edu.az**

# DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASI VƏ AZƏRBAYCANDA KİTABXANA İŞİNİN HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

*Məqalədə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin aktual problemlərindən biri olan kitabxana işinin hüquqi problemləri tədqiqata cəlb olunur. Tarixi aspektdən kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsasını təşkil edən qanunvericilik sisteminin əsas mənbəyi olan Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasının hüquqi mexanizmləri dəqiq müəyyən olunaraq müasir dövrün tələbləri səviyyəsində inkişafı məqsədilə müqayisəli təhlili aparılır. Müstəqillik illərində ölkənin kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi bazası olan konstitusiyanın müvafiq maddələrinin öyrənilməsinin və geniş təbliğinin vacibliyi əsaslandırılır. Bu mühüm maddələrin əsas cəhətlərinin araşdırılması müstəqillik dövründə milli kitabxanaşünaslıq elminin prioritet vəzifələrindən biri kimi diqqətə çatdırılır. Qeyd olunan aktual problemə həsr edilmiş bu məqalədə müəllifin məqsədi Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas hüquqi mənbəyi olan konstitusiyada vətəndaşların təsbit olunmuş hüquqlarının hərtərəfli elmi təhlilini verməkdir. Bu ali hüquqi sənəddə kitabxana işinə dair müəyyən edilmiş müvafiq müddəaların təhlili nəzəri və təcrübi baxımdan tarix, hüquqşünaslıq və kitabxanaşünaslığın elmi metodologiyasına əsaslanır. Kitabxana işi ilə bağlı vətəndaşların konstitusion hüquqları ilk dəfə məhz bu məqalədə elmi-nəzəri cəhətdən müfəssəl şəkildə təhlil olunur.*

*Açar sözlər*: dövlət siyasəti, yaradıcılıq, əqli mülkiyyət, mədəniyyət hüququ, kitabxanaçılıq təhsili.

***Giriş.*** Azərbaycan Respublikası 1991-ci il 18 oktyabr tarixində dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra davamlı inkişaf modeli seçən hər bir ölkə kimi informasiya və biliklər cəmiyyəti quruculuğunda kitabxanaların üzərinə düşən vəzifələri müəyyən etmişdir. Bu dövrdə kitabxanalar əhalinin bütün təbəqələrinə informasiya xidməti göstərən ənənəvi və etibarlı sosial institut olduğundan, vətəndaşlara yüksək səviyyədə kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili və bu sahənin hüquqi bazasının formalaşdırılması istiqamətində dövlət siyasətində mühüm işlər həyata keçirilməyə başlanmışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edən Konstitusiya, ölkənin yüksək hüquqi qüvvəyə malik ən ali qanunudur və 12 noyabr 1995-ci ildə referendumla qəbul olunmuşdur. Yalnız dövlətin təşkilini deyil, həmçinin qeyri-dövlət sahələrini – sosial-iqtisadi quruluşun əsaslarını, cəmiyyətin mədəni həyatını, insan və vətəndaşın hüquq, azadlıq və vəzifələrini əhatə edən Konstitusiya 5 bölmə, 12 fəsil və 158 maddədən ibarətdir. Müxtəlif ictimai münasibətlərdə olduğu kimi kitabxana işinin hüquqi tənzimlənməsinin mənbəyini də məhz vətəndaşların bu ali qnunvericilik aktında nəzərdə tutulmuş əsas hüquq və azadlıqları təşkil edir. Əlbəttə ki, kitabxana işinin qanunvericilik bazasına digər hüquqi aktlar da (Prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının təlimatları və s.) daxildir. Lakin konstitusiya öz statusuna görə kitabxana işinin hüquqi tənzimlənməsində ən üstün mövqeyə malik qanun olduğundan qəbul edilən həm qanunlar, həm də qanunqüvvəli digər hüquqi sənədlər konstitusiyaya uyğun gəlməli, onunla ziddiyyət təşkil etməməlidir.

***Əsas mətn.*** Konstitusiyanın mahiyyət etibarilə kitabxana işi ilə bağlı müddəaları əks etdirən və araşdırmaya cəlb etdiyimiz ikinci bölməsi "Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr" adlanır. Bölmənin "Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları" adlı üçüncü fəslinə daxil edilmiş həmin maddələr "Mülkiyyət hüququ", "Əqli mülkiyyət hüququ", "Mədəniyyət hüququ" və "Təhsil hüququ" adı ilə göstərilir.

Mülkiyyət hüququ kitabxana işinin iqtisadi hüquqları sırasına daxil olan əsas hüquq hesab olunur. Çünki, kitabxananın mülkiyyəti onun iqtisadi-təsərrüfat həyatının özəyini təşkil edir. Mülkiyyət

kitabxana işində geniş ictimai-siyasi məzmuna malik olan münasibətdir. Mülkiyyət hüququ ilə əlaqədar konstitusiyada qeyd olunur: "Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir" [2]. Deməli, kitabxana işinin təməli məhz mülkiyyət üzərində qurulub. Kitabxana işi sahəsində mülkiyyət hüququnun mülkiyyətçisi qismində Azərbaycan Respublikası və hüquqi şəxs (kitabxanalar) çıxış edir.

Kitabxana işində mülkiyyət hüququ mülkiyyətçiyə imkan verir ki, o, özünə məxsus olan əşyaya (əmlaka) sahiblik etsin, ondan istifadə etmək imkanına malik olsun və ona dair sərəncam verə bilsin. Bununla əlaqədar qanunvericilikdə qeyd olunur: "Azərbaycan Respublikasının milli-mədəni sərvətlər reyestrinə daxil olmayan çap məhsulları və digər materiallar müəyyən olunmuş qaydada bir kitabxanadan digərinə əvəzsiz verilə bilər" [5]. Diqqətəlayiqdir ki, konstitusiyada ifadə olunan bu norma mülkiyyətçilər vasitəsilə kitabxana işində ictimai münasibətlərin iştirakçısı olan vətəndaşlara müxtəlif hüquqi imkanlar yaradır: "Hər kəsin öz yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə və qanuni əldə etdiyi mədəniyyət məhsullarına mülkiyyət hüququ vardır" [6]. Şübhəsiz ki, kitabxana işində mülkiyyət hüququ kitabxananın əmlakı barəsində və onunla bağlı olaraq yaranan sosial-iqtisadi münasibətdir. Bu münasibətin bir tərəfində kitabxana işinin mülkiyyətçisi, digər tərəfində isə cəmiyyət üzvləri ("hamı və hər kəs") dayanır. Deməli, kitabxana işində mülkiyyət münasibətləri də məhz onlar arasında formalaşır. Milli Məclisin 1998-ci il 29 dekabr tarixli plenar iclasında qəbul edilmiş "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanuna əsasən Dövlət Kitabxana Fondu dövlətin mülkiyyəti hesab olunur. Mülkiyyətçi olaraq dövlətin sahib olduğu bu sənəd ehtiyatları fondu prinsip etibarilə informasiya-axtarış sistemi ilə təchiz olunmuş, qarşılıqlı komplektləşdirilən, sərbəst istifadə imkanlarına malik, depozitar mühafizə və mübadilə əsasında fəaliyyət göstərən kitabxanaların fondlarının məcmusundan ibarətdir. Beləliklə, konstitusiyanın 29-cu maddəsində vətəndaşların mülkiyyət hüququnun təsbitini kitabxana işində və onun inkişafında dövlət siyasətinə mühüm təsir göstərən hüquqi hadisə kimi dəyərləndirilməlidir.

Mülkiyyətin iki xüsusi növündən birini təşkil edən əqli mülkiyyət obyektlərinə insanın yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri (qeyri-maddi və mənəvi nemətlər) daxildir. Aydındır ki, əqli mülkiyyət obyektlərini (elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, ixtiralar və yaradıcılıq fəaliyyətinin digər nəticələri) yaradan şəxsin (müəllifin) həmin obyektlərin istifadəsi və qorunması ilə bağlı olaraq müəyyən hüquqları əmələ gəlir. Bununla bağlı konstitusiyanın 30-cu maddəsində qeyd olunur: "Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur" [2]. Deməli, əqli mülkiyyət hüququ məhz bu obyektlər barəsində və onlarla əlaqədar olaraq yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Kitabxana işi birbaşa olaraq əqli mülkiyyət obyektləri ilə bağlı ictimai münasibətlərin tənzimləndiyi mühüm sosial institut kimi müəlliflərin hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynayır. Belə ki, "Kitabxana fondunun tərkibinə daxil olan obyektlərdən istifadə "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir" [5]. Əqli mülkiyyət qanunvericiliyinin hüquq normaları kitabxanalara qazanc əldə etmək məqsədi olmadan və müəllifin razılığını almadan, ona heç bir qonorar ödəmədən, lakin istifadə olunan əsərin müəllifinin adını, götürülmə mənbəyini mütləq göstərmək şərtilə əsərin müəyyən məqsəd üçün lazım olan həcmdə reprosurətini çıxarmaq imkanı verir. Beləliklə, konstitusiyada əqli mülkiyyət hüququnun təsbit olunması ilə kitabxanaların qarşısında müəlliflərin hüquqlarını lazımi səviyyədə qorumaq vəzifəsi qoyulub. Əlbəttə ki, kitabxanaların bu vəzifəni uğurla yerinə yetirməsi məqsədilə dövlət tərəfindən müvafiq addımlar atılır və gələcəkdə də mühüm işlərin görüləcəyi heç bir şübhə doğurmur.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının kitabxana işi ilə bağlı konstitusiyada təsbit edilmiş hüquqları içərisində mədəniyyət hüququ mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sənəddə qeyd olunur: "Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır" [2]. Ümumiyyətlə, mədəniyyət hüququ çoxşaxəli və mürəkkəb bir anlayışdır. Bu hüquq vətəndaşların öz mədəni-mənəvi tələbatını ödəmək məqsədilə maddi-estetik və digər mənəvi dəyərlərdən, o cümlədən kitabxana fondlarından azad və maneəsiz istifadə etməklə həmin dəyərləri mənimsəmək imkanı verir. Mədəniyyət hüququ həmçinin vətəndaşların kitabxana fəaliyyəti ilə məşğul olmağına müvafiq şəraitin formalaşmasını təmin edir. Kitabxana mədəniyyət müəssisəsi olaraq

zəngin sənəd-informasiya ehtiyatları ilə insanların mənəvi potensialının yüksəldilməsində əvəzsiz rol oynayır və qanunvericiliyə əsasən onun fondu milli mədəni arxiv, həm də milli mədəni irs nümunələri sırasına aid edilir. Şübhəsiz ki, kitabxana fəaliyyəti mədəniyyət sahəsində fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi vətəndaşların maraqlarına xidmət etməklə onların mədəni həyatda iştirakına zəmin yaradır. Kitabxana fəaliyyəti dedikdə, istifadəçilərin informasiya toplamaq hüququnu reallaşdırmaq, kitabxananın sənəd-informasiya resurslarına sərbəst çıxışı təmin etmək və tələbatlarını operativ şəkildə ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Beləliklə, ali hüquqi sənədin 40-cı maddəsində təsbit edilmiş vətəndaşların mədəniyyət hüququna əsasən dövlət öz siyasəti ilə hər kəsin kitabxana işində yaradıcılıq fəaliyyətini seçmək, kitabxana sərvətlərinin yaradılmasında və kitabxana fondlarından bərabər istifadə etməkdə tam sərbəstlik imkanını təmin edir. Həmçinin, milli mədəni irs hesab olunan kitabxana fondlarından vətəndaşların sərbəst istifadə etmək hüquqlarını daha səmərəli və operativ təmin etmək məqsədilə bu sahədə müvafiq dövlət proqramları hazırlayır və uğurla həyata keçirir.

Konstitusiyada əksini tapan vətəndaşların təhsil hüququnu mütəxəssislər insanın vacib sosial-mədəni hüquqlarından biri hesab edir. Bu haqda əsas qanunda deyilir: "Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır" [2]. Qeyd olunan hüquqi normanın tələbinə əsasən kitabxanada çalışan hər bir əməkdaş öz təhsil səviyyəsini artırmaq və təkmilləşdirmək imkanı qazanır. Sənədə əsasən dövlət ölkənin təhsil sisteminə ciddi nəzarət edir və maddi imkanından asılı olmayaraq təhsilini davam etdirmək üçün istedadlı şəxslərə lazımi şərait yaradır. Deməli, dövlət məhz konstitusiyanın bu müddəasına əsasən yüksəkixtisaslı kitabxanaçı kadrlar hazırlayan, onların peşə səviyyəsinin artırılmasını həyata keçirən təhsil müəssisələrinin yaradılması və fəaliyyətini təşkil edir. Belə ki, təhsil müəssisələrinin təhsilalanlarının hüquq bərabərlikləri və təhsil müəssisəsinin mövcud infrastrukturuna daxil olan kitabxanalardan istifadə imkanları konstitusiyanın 42-ci maddəsinə uyğun müəyyən edilir.

***Nəticə.*** Tədqiqatın yekunu olaraq belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycan dövləti təhsil sisteminin iştirakçısı olaraq kitabxana və kitabxanaçılar vasitəsilə vətəndaşların təhsil hüququnu təmin etməklə öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə, insanların hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşan, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadiq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən şəxsiyyət yetişdirmək məqsədində siyasətini uğurla davam etdirir. Suveren Azərbaycan Respublikasının ən ali qanununda vətəndaşların kitabxana işi ilə bağlı təsbit olunmuş hüquqları bu sahədə dövlət siyasətinin əsas mənbəyi kimi ölkədə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin modernləşməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Şübhəsiz, kitabxana işinə dair növbəti illərdə qəbul ediləcək müxtəlif qanunvericilik aktlarının konstitusiyaya əsaslanması bu sahənin dinamik inkişafına təkan verməklə bərabər onun hüquqi tənzimlənməsində vacib rol oynacaqdır.

## ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] / 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. - URL: http://www.e-qanun.az/framework/897 [30.09.2023].
2. Xələfov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Monoqrafiya/ A.Xələfov. – Bakı: Azərnəşr, – 2006. – 276. – 311 s.
3. İsmayılov, X. Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması. Dərs vəsaiti/ X.İsmayılov. – Bakı: Nurlar, – 2010. – 305 s.
4. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / 29 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. – URL: http://www.e-qanun.az/framework/5041 [30.09.2023].
5. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / 21 dekabr 2012-ci ildə qəbul edilmişdir. - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. – URL: http://www.e-qanun.az/framework/25303 [30.09.2023].

**НАТИГ МУРСАЛОВ**
*Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусства, кафедра туризма и библиотечно-информационной деятельности*

## ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ И ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ БИБЛИОТЕЧНОЙ РАБОТЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье исследуются правовые проблемы библиотечной деятельности, которая является одной из актуальных проблем гражданского общества в Азербайджанской Республике в период после восстановления государственной независимости. С исторической точки зрения четко определены правовые механизмы Конституции Азербайджанской Республики, являющейся основным источником законодательной системы, формирующей основу государственной политики в области библиотечного дела, и проведен сравнительный анализ. для того, чтобы развивать его на уровне требований современной эпохи. В годы независимости обоснована важность изучения и широкой пропаганды соответствующих статей конституции, являющейся правовой основой государственной политики в сфере библиотечного дела страны. Исследование основных аспектов этих важных тем предлагается как одна из приоритетных задач отечественной библиотечной науки в период независимости. В данной статье, посвященной указанной актуальной проблеме, целью автора является всесторонний научный анализ прав граждан, закрепленных в конституции, которая является основным правовым источником государственной политики в сфере библиотечного дела в Азербайджане.

*Ключевые слова*: политика государства, творчество, интеллектуальная собственность, культурные права, библиотечное образование.

**NATIG MURSALOV**
*Azerbaijan State University of Culture and Arts, Department of tourism and library-information activities*

## RESTORATION OF STATE INDEPENDENCE AND LEGAL PROBLEMS OF LIBRARY WORK IN AZERBAIJAN

In the article, the legal problems of the library work, which is one of the actual problems of the civil society in the Republic of Azerbaijan in the period after the restoration of state independence, are involved in the research. From the historical aspect, the legal mechanisms of the constitution of the Republic of Azerbaijan, which is the main source of the legislative system that forms the basis of the state policy in the field of library work, are clearly defined and a comparative analysis is carried out in order to develop it at the level of the requirements of the modern era. In the years of independence, the importance of studying and widely promoting the relevant articles of the constitution, which is the legal basis of state policy in the field of library work of the country, is justified. Researching the main aspects of these important items is brought to attention as one of the priority tasks of national librarian science in the period of independence. In this article dedicated to the mentioned current problem, the author's goal is to provide a comprehensive scientific analysis of the rights of citizens established in the constitution, which is the main legal source of state policy in the field of library work in Azerbaijan.

*Keywords*: policy of the state creativity, intellectual property, cultural law, librarianship education.

*Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 30 sentyabr 2023-cü il.*
*Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.*
*Rəyçilər: t.ü.f.d. S.Məmmədova, t.e.d. Xəlil İsmayılov.*